

Rys historyczny Gminy Poświętne

Historia gminy Poświętne jest nierozzerwalnie związana z historią Podlasia. Nazwa „Podlasie” jest nazwą topograficzną, która była związana z sytuacją geopolityczną. Dotyczyła także położenia tej krainy pod Lachami (Podlachia, Podlasze). Pierwotnie znajdowała się ona w środku krain polskich i była wschodnią częścią Mazowsza, położoną w kącie zbiegu trzech działów wodnych: Wisły, Niemna i Prypeci. Na jej obszar składają się dorzecza Narwi, Leśnej, Dmuchawca, środkowego Bugu, Krzyny i Nurca. U zarania istnienia państwa polskiego obszar gminy był typową krainą graniczną, położoną na skrzyżowaniu ważnych dróg międzynarodowych. Na jej terenie przenikały się i ścierały wpływy polskie (mazowieckie), ruskie, jaćwieskie i krzyżackie, a później litewskie. Z powodu takiego położenia toczyły się tu nieustanne walki, ludność dziesiątkowała zarazy i wojny, a ziemie uprawne porastały lasy. Zakończony w XV wieku proces tworzenia granicy między Wielkim Księstwem Litewskim i Mazowszem wprowadził względny spokój w regionie. Tym samym rozpoczął się intensywny rozwój gospodarki rolnej i osadnictwa.

Teren województwa podlaskiego wiele razy zmieniał przynależność państwową na przestrzeni wieków. Po pokoju toruńskim w 1411 roku nastąpiło ustanowienie granicy z państwem krzyżackim i uporządkowanie administracyjne tego obszaru. Od 1413 roku obszary wschodnie omawianego województwa wchodziły w skład województwa trockiego. W 1513 roku z tego wielkiego województwa trockiego wydzielono województwo podlaskie wchodzące wówczas w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego, obejmując swymi granicami ziemię drohiczką z Brześciem, Mielnikiem i Bielskiem, fragment ziem pojaćwieskich z Rajgradem, część ziem wschodniego Mazowsza z Tykocinem i Goniądzem oraz dawną ziemię brzeską z Brześciem Litewskim, Kobryniem i Kamieńcem.

W historię Podlasia wpisane są też dzieje obecnego powiatu białostockiego, w którego granicach administracyjnych leży gmina Poświętne. Najstarsze dzieje terenów powiatu białostockiego nie są dokładnie znane. Od około 650 roku p.n.e. do początków naszej ery ziemie te zasiedlali Bałtowie, którzy z czasem zostali wyparci przez ludność prasłowiańską. Wiadomo jednak, że na terenie gminy Poświętne ludzie pojawili się w późnej epoce kamiennej, o czym świadczą liczne znaleziska archeologiczne rozpoznane w dolinie rzeki Lizy oraz w bezpośrednim sąsiedztwie doliny zlewowej. W 1991 roku odkryto w Starych Grochach cmentarzysko kurhanowe z epoki brązu, które wskazuje na dobrze rozwijającą się sieć osadniczą kultury wielborskiej. Mało rozpoznany jest okres średniowiecza, jednak liczne ślady archeologiczne wskazują na utrzymujące się zasiedlenie doliny rzeki Lizy oraz stoków pagórków położonych w pobliżu mniejszych cieków wodnych. We wczesnym średniowieczu obszary położone w rejonie górnej Narwi pozostawały pod wpływem osadnictwa związanego z Rusią.

Od początku X wieku tereny powiatu białostockiego zaczęła zasiedlać nadwiślańska ludność mazowiecka. Jednak w wyniku wypraw jaćwiesko-litewskich oraz najazdów krzyżackich nastąpiło wyludnienie części jego obszaru. Podczas swoich rządów na Podlasiu książęta mazowieccy sprowadzali ludność z głębi swojej dzielnicy mazowieckiej (od Ciechanowa, Gostynia, Rawy, Wyszogrodu, Zakroczymia). Książęta litewscy także chętnie przyjmowali osadników mazowieckich.

W XVI wieku wzrosło tempo kolonizacji mazowieckiej, która opierała się głównie na drobnej szlachcie i sięgnęła puszcz podlaskich, powodując powstawanie osad drobnoszlacheckich, np. w Grochach szlachta herbu Luba, w Dzierżkach - herbu Nieczuje. Rozwój osadnictwa oraz przyrost naturalny spowodowały powstawanie nowych wsi tzw. przysiółków. Proces ten najbardziej uwidocznił się w nazwach. Nowe wsie otrzymywały, obok nazwy wspólnej ze starą wsią, nazwę drugą, np.: Brzozowo Antonie - Chabdy, Chrzczonki, Korabie. Pierwszy człon złożonej nazwy pochodzi od nazwiska rodu, drugi stanowi określenie gałęzi rodu, która daną wieś zasiedliła. W XVI wieku rody drobnoszlacheckie przyjęły nazwiska zakończone na -ski od nazwy wsi, np.: Brzozowski, Gąsowski, Grochowski. Jednak część rodów pozostawała przy swoich średniowiecznych nazwiskach (Kulesza, Konopna, Tyszka). Do dzisiaj występują w tym regionie niespotykane na innych terenach Polski tzw. wsie gniazdowe, które charakteryzują się wspólnymi nazwami i w większości jednakowymi nazwiskami mieszkańców.

Na ten okres datuje się także powstanie miejscowości Poświętne, która pierwotnie nosiła nazwę Wielkogrzeby (lub Wielkogrzewy) i powstała prawdopodobnie przed 1486 rokiem. W tym właśnie roku nastąpiło bardzo ważne dla tych okolic wydarzenie natury religijnej, ponieważ grunt tejże wsi został darowany jako uposażenie powstałej tu filii parafii suraskiej. Pierwszymi darczyńcami mieli być Brzozowscy i Dzierżkowie, tutejsi drobnoszlacheccy ziemianie. W ciągu lat 1486-1501 zmiana nazwy musiała mieć jakieś uzasadnienie. Możliwe, że wywodziła się ona od faktu przejmowania dóbr kościelnych przez ludzi świeckich (sekularyzacja) – stąd nazwa Święte i Po-świętne. Innym wytłumaczeniem może być też fakt poświęcenia ziemi pod nowy kościół w Wielkogrzebach. Różnorodne źródła, wzmiankujące istnienie miejscowości Poświętne, nie pozwalają na dokładne określenie roku, w którym po raz pierwszy pojawiła się jej nazwa, jaką znamy obecnie. Jedyny taki fakt istnieje przy wykazie uposażenia probostwa suraskiego z 1575 roku, gdzie po raz pierwszy widać znaną nam współcześnie nazwę Poświętne. O istnieniu nazwy Poświętne może świadczyć także fakt, że już w regestrze poborowym sporządzonym w 1580 roku przez poborcę Beniasza Jabłrżka Wyseńskiego spotykamy nazwę Poświętne Gołębie. Poza tym w spisie podatku poglównego z lat 1662 - 1676 istnieje parę wybranych rodzin pochodzących z parafii

Poświętne, np.: Brzozowscy, Gołębiewscy, Grochowscy, zaś we fragmencie księgi chrztów z parafii Pietkowo z lat 1689-1720 są wyraźnie widoczne miejscowości filii poświęcieńskiej: Grochy, Brzozowo Chrzczony, Gołębnie, Wielkowo, Solniki. Społeczność gminy w dużej mierze stanowiła szlachta zaściankowa, chłopci i robotnicy dworscy. W okresie tym szybko rozwijała się gospodarka folwarczna, utworzono duże folwarki w Wilkowie, Marynkach, Turku i Chomiźnie.

W wyniku Unii Lubelskiej w 1569 roku włączono do Korony część dawnego województwa podlaskiego, obejmującego zachodni obszar dzisiejszego województwa białostockiego. Na Podlasiu wyodrębniły się ostatecznie trzy ziemie: bielska, drohicka i mielnicka. Od tej pory aż do III rozbioru Polski w 1795 roku Poświętne należało do nowego województwa, podobnie jak i cała ziemia bielska, na której terenie się znajdowało. W wyniku III rozbioru Polski województwo podlaskie zostało podzielone wzdłuż Bugu na dwie części. Południową częścią zawładnęła Austria, a część północną, czyli cały teren dorzecza środkowej Narwi, zagarnęły Prusy. Z całości ziem polskich wcielonych do Prus utworzono nową prowincję, która nosiła nazwę Prusy Nowowschodnie. Została ona podzielona na departamenty: białostocki i płocki. Gmina Poświętne przynależała w owym czasie do departamentu białostockiego. Wojny napoleońskie i związane z nimi przesunięcia granic, spowodowały, że z ziem polskich przywróconych spod zaboru pruskiego, ustanowiono Księstwo Warszawskie. Jednak znaczna część departamentu białostockiego, czyli powiaty: białostocki, bielski i drohicki oraz część surażskiego i dąbrowskiego, po traktacie tylżyckim w 1807 roku przypadła Rosji. Nową jednostkę administracyjną, leżącą w granicach Cesarstwa, nazwano obwodem białostockim. Obwód ten otrzymał prawa Guberni i podlegał bezpośrednio Petersburgowi, a podzielono go na powiaty: białostocki, bielski i sokółski. Granica przebiegała wzdłuż rzeki Mieni (dopływ Nurca) i Narwi. Bielsk, Brańsk i Suraż do pierwszej wojny światowej znajdowały się na terenie Rosji.

Na ten okres datuje się też powstawanie gmin wiejskich. Słownik geograficzny z tego czasu notuje, że w 1827 roku gmina Poświętne należała do powiatu mazowieckiego, posiadała kościół parafialny, szkołę początkową oraz urząd gminy. Na terenie gminy istniało w ówczesnych czasach 865 domów, które zamieszkiwało 6548 osób. Granice administracyjne gminy obejmowały swym zasięgiem 29 wsi szlacheckich: Brzozowo Antonie, Brzozowo Chabdy, Brzozowo Chrzczony, Brzozowo Korabie, Brzozowo Muzyły, Brzozowo Panki, Brzozowo Stare, Dzierżki, Dworaki, Gąsówka, Gołębnie, Grochy, Kamińskie, Liza Nowa, Łapy Barwiki, Łapy Bociany, Łapy Dębowaźna, Łapy Goździki, Łapy Kołpaki, Łapy Korczaki, Łapy Leśniki, Łapy Łynki, Łapy Pluśniaki, Łapy Szolajdy, Łapy Wity, Łapy Zięciuki, Porośl Kije, Porośl Wojsławy i Zdrody. Oraz 6 wsi włościańskich: Daniłowo, Pietkowo, Poświętne, Stokowisko, Wilkowo i Wołkany (obecnie Wołkuny). Przez obszar gminy przebiegała także droga żelazna Warszawa - Petersburg - Łapy.

Burzliwy przebieg na obszarze obecnego województwa podlaskiego miało powstanie styczniowe w latach 1863 - 1864, kiedy to działania powstańcze koncentrowały się w oparciu o kompleksy leśne. W okolicy wsi Łukawica oddział Bogusława Ejtminowicza stoczył potyczkę z Kozakami, gdzie kilkudziesięciu z nich poniosło śmierć, co pociągnęło za sobą ostre represje. Cała wieś, około czterdziestu rodzin, została wysiedlona, zaś jej mieszkańców władze carskie zesłały w głąb Syberii, a miejscowość doszczętnie spalono. Była to zemsta za przegraną walkę i kara za pomoc powstańcom.

Ważnym wydarzeniem w historii gminy Poświętne było uwłaszczenie chłopów w latach 1861-1864. Uwolnieni od poddaństwa chłopci, pracujący we własnych gospodarstwach, przyczynili się do rozwoju gospodarki towarowej oraz rynku regionalnego. Na ten okres datuje się utworzenie nowych gmin w Królestwie Polskim, na podstawie ukaz o urządzeniu gmin wiejskich. W ich skład mieli wchodzić wszyscy właściciele gruntów, posiadający co najmniej trzy morgi ziemi, niezależnie od pochodzenia i statusu społecznego. Takie powłaszczeniowe gminy stanowiły jednak ograniczoną formę samorządu poddaną ingerencji oraz ostremu nadzorowi rosyjskich władz państwowych, mimo, że mogły wybierać wójta i sołtysów. Ci jednak nie mieli praktycznie żadnej władzy. W dniu 24 maja 1864 roku mieszkańcy dotychczasowych gmin Brzozowo, Łapy Kołpaki, Łopienie, Pietkowo i Poświętne w obecności komisarza do spraw włościańskich i miejscowego naczelnika wojenno - policyjnego, wybrali wójta powłaszczeniowej gminy Pietkowo.

O bohaterstwie mieszkańców gminy Poświętne, pomimo carskiego ucisku, może świadczyć fakt uformowania się w maju 1918 roku 10 Pułku Ułanów Litewskich, zwanych „Dziesiątakami”, w majątku hrabiów Krasickich w Pietkowie, do którego zaciągnęło się wielu młodych mężczyzn z tej miejscowości oraz okolicznych wsi. Pułk ten zapisał chlubną kartę w czasie wojny bolszewickiej w 1920 roku, która przyniosła kolejny kryzys, ogromne straty gospodarcze oraz ludnościowe. Przeprowadzony w 1921 roku spis ludności wykazał, że gmina Poświętne liczyła wówczas 1033 mieszkańców. Wielkiego ożywienia nie przyniósł także okres międzywojenny. Wystąpiła jednak wyraźna stabilizacja życia. Duży majątek w Pietkowie dawał zatrudnienie mieszkańcom i możliwość rozwoju wsi. Młyn i generator spalinowy dawały elektryczność, którą zasilano dwór, parafię, świetlicę wiejską i kilkanaście domów. Pochodząca z XIX wieku gorzelnia była jedynym zakładem przemysłowym na terenie gminy.

W dniu 2 sierpnia 1919 roku, na mocy ustawy sejmowej, zostało powołane województwo białostockie, w którego granicach znalazło się dorzecze górnej Narwi. Polityka prowadzona przez władze sanacyjne wyraźnie hamowała rozwój ziem nadnarwiańskich, dla których przyjęło się określenie „Polski B”, gdyż tereny te cechował niedostatek wyposażenia w podstawowe urządzenia oświaty, kultury i służby zdrowia. Ogromna większość tego obszaru pozbawiona była także przemysłu.

Pierwsza wojna światowa spowodowała ogromne zniszczenia na terenie powiatu białostockiego, największe straty wojenne występowały w pasie wzdłuż Narwi, gdzie najdłużej utrzymywała się linia frontu, zginęło wielu młodych mężczyzn z terenu gminy, którzy służyli w obcych armiach. W wyniku zarówno działań wojennych, jak i przymusowej ewakuacji podczas odwrotu wojsk rosyjskich w 1915 roku, liczba ludności drastycznie spadła. Niemcy potraktowali podbity kraj jako źródło surowca i prowadzili gospodarkę rabunkową, w tym także na obszarach leśnych. Do rozpadu gospodarki przyczyniły się kontrybucje, zarządzenia restrykcyjne oraz represje wobec ludności.

Lata drugiej wojny światowej to okres niezwykłego okrucieństwa w stosunku do miejscowej ludności. Początek drugiej wojny światowej zapisał się krwawo w dziejach gminy Poświętne. Okupacja niemiecka trwała do 23 września 1939 roku, a już następnego dnia na teren gminy wkroczyły wojska sowieckie. Nowa władza szybko rozprawiła się z własnością prywatną. W majątkach Turek, Marynki i Gabrysin utworzono kolchozy. Pod koniec września 1939 roku, zgodnie z paktem Ribentrop - Mołotow, obszar województwa prawie w całości włączono do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Pod rządami władzy radzieckiej znalazła się także gmina Poświętne i mimo, że trwały one niepełna dwa lata, zapisały się tragicznie w dziejach regionu. Było to nieustające pasmo wszechwładnych rządów NKWD, aresztowań oraz wywózek na Sybir. Dowodem na to są ustne przekazy ludzi, którzy przeżyli zsyłkę na Syberię i udało im się powrócić w rodzinne strony. Z ich opowieści wynika, że NKWD aresztowało całe rodziny, zazwyczaj nocą i w nieludzkich wręcz warunkach, bydłowymi wagonami, przewoziło w głąb Związku Radzieckiego. Wiele kobiet i dzieci nie przeżyło tej podróży, a ci, którym udało się powrócić, dają świadectwo prawdy o tamtych czasach, o głodzie, chorobach, ponadludzkiej pracy oraz wysiłkom włożonym w przetrwanie. Wobec ostrych represji ze strony okupantów, już w październiku 1939 roku utworzone zostały struktury organizacji podziemnej „Bataliony Kresowych Strzelców Śmierci”, które organizowały akcje likwidacyjne kierowane głównie przeciwko kolaborującym z okupantem urzędnikom. Prężnie rozwijała się także Armia Krajowa, która stoczyła wiele potyczek z okupantem na terenie gminy, m.in. w Brzozowie Korabiach i Lizie Starej. Funkcję dowódcy plutonu pełnił Kazimierz Kamiński noszący pseudonim „Huzar”, który był przewodnikiem dla koncentrujących się w lesie między Łukawicą i Lizą Starą oddziałów partyzanckich. Jego odwaga i walki z Urzędem Bezpieczeństwa odbiły się szerokim echem w całej gminie, czym zasłużył sobie na miano miejscowego bohatera. „Huzar” został podstępnie zamordowany przez Urząd Bezpieczeństwa już po zakończeniu wojny, a jego symboliczny grób znajduje się na cmentarzu grzebalnym w Poświętnem. Ludność na tym terenie, tak, jak w całym okręgu białostockim, była nękana terrorem policyjnym. Egzekucje, represje i łapanki połączone z wywozem na roboty przymusowe do Rzeszy stanowiły nieodłączny element okupacyjnej rzeczywistości. W gminie Poświętne w pierwszych dniach sierpnia 1944 roku hitlerowcy spacyfikowali kilka wsi (Gabrysin, Lizę Starą, Wilkowo Stare i Wołkuny), które po wojnie zostały z wielkim trudem odbudowane. Jednym z następstw wojny było niemal całkowite zniszczenie gospodarki na obszarze powiatu. W rezultacie znaczna część terenów, stanowiących wcześniej ośrodki przemysłowe, utraciła swój charakter i zaczęła rozwijać się w kierunku rolniczym. Po ustaniu działań wojennych rozpoczęto tworzenie struktur władzy komunistycznej. Jednak patriotycznie nastawione społeczeństwo, pamiętające koszmar okupacji, stawiało czynny i bierny opór przeciwko tym działaniom. Przez siedem powojennych lat teren gminy był miejscem wojny domowej. Opór właścicieli gospodarstw rolnych sprawił, że nie przyniosły efektów próby tworzenia rolniczych spółdzielni produkcyjnych. Oddziały partyzanckie w latach 1945 - 1948 kilkanaście razy najeżdżały Urząd Gminy w Poświętnem i niszczyły dokumenty. Władza ludowa jeszcze do lat pięćdziesiątych nie czuła się pewnie na tym terenie.

Po 1944 roku utworzono w województwie białostockim siedem powiatów: augustowski, białostocki, sokólski, suwalski, szczuczyński, bielski i wysokomazowiecki, do którego należała gmina Poświętne. W latach pięćdziesiątych nastąpiły zmiany administracyjne oraz zmieniły się granice powiatów. Gmina Poświętne znalazła się w tworzonym w sierpniu 1954 roku powiecie łipskim. We wrześniu 1954 roku w miejsce dotychczasowych gmin utworzono gromady, a do sprawowania władzy powołano gromadzkie rady narodowe. Na początku lat siedemdziesiątych ówczesne władze podjęły decyzję o reformie podziału administracyjnego w całej Polsce, wskutek czego w województwie białostockim od 1 stycznia 1973 roku zaczęły funkcjonować 133 gminy, jednocześnie przestały istnieć gromady, a na pewien czas zachowano jeszcze podział na powiaty, których likwidacja nastąpiła podczas reformy administracyjnej w 1975 roku, kiedy to w całym kraju wprowadzono dwustopniowy podział administracyjny. Obok istniejących gmin utworzono 49 nowych województw zamiast 17 dawnych, a z dotychczasowego województwa białostockiego utworzono trzy nowe: białostockie, łomżyńskie i suwalskie.

Powyższy układ obowiązywał do dnia wprowadzenia reformy administracyjnej 1 stycznia 1999 roku, kiedy to terytorium Polski zostało podzielone na 16 województw, 308 powiatów i 2489 gmin. Gmina Poświętne znalazła się w granicach województwa podlaskiego, w powiecie białostockim i taka sytuacja istnieje do dzisiejszego dnia.

Opracowała na podstawie literatury przedmiotu Wiesława Kruszewska.

T. Miller, Trzy tysiące lat dziejów Państwa Polskiego, Bielsk Podlaski 1964-1990.

W. Jarmolik, Średniowieczna ziemia drohicka, w: Podlasie, T. 2, Od Ziemi Drohickiej do Województwa Białostockiego, praca zbiorowa pod red. W. Jarmolika, M. Waśkiela, Białystok 1988.

W. Jarmolik, Początki województwa podlaskiego, w: Podlasie, T. 2.

D. Jaskanis, Pradzieje Białostocczyzny, Warszawa 1969.

A. Jabłonowski, Źródła dziejowe, Tom XVII, Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, T. VI, Podlasie, Cz. 1, Warszawa 1908.

J. Kryński, Wysokie Mazowieckie. Monograficzny zarys dziejów, Wysokie Mazowieckie 1992

J. Sokólska, Województwo podlaskie w XVI-XVIII wieku, w: Podlasie, T. 2. M. Waśkiel, Ziemie podlaskie pod zaborami, w: Podlasie, T. 2. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, T. 8, pod red.

F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, Warszawa 1880.

J. Szumski, Łapy i ich mieszkańcy w latach 1862-1914, „Białostocczyzna”, 1997, nr 1.

M. Olechnowicz, Z przeszłości Łap i okolic..., Łapy 1999.

J. Smykowski, Województwo białostockie w latach 1919-1939, w: Podlasie, T. 2..

Z. Sokołowski, Z biegiem Narwi: z Puszczy Białowieskiej do Myślinieckiej, Warszawa 1972.

-M. Gnatowski, W. Monkiewicz, J. Kowalczyk, Wieś białostocka oskarża: ze studiów nad eksterminacją wsi na Białostocczyźnie w latach wojny i okupacji hitlerowskiej, Białystok 1981.

L. Połowski, Białostocznina w latach 1939-1944, w: Podlasie, T. 2.
Laszuk, Województwo białostockie w latach 1944-1975, w: Podlasie, T. 2
P. Sobieszczak, Z przeszłości Poświętnego i okolic XV-XIX wiek, Poświętne 2003 [maszynopis].

Dodana: 25 listopad 2019 15:42 Zmodyfikowana: 2 grudzień 2021 12:10